

el-AHFES'İN ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN'INDAKİ İSTİŞHÂD METODU

Ayhan KAYA*

ÖZET

Makalede el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı ve Me'âni'l-Kur'ân'ındaki istişhâd metodu ele alınmıştır. Makale bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Me'âni'l-Kur'ân kavramı, ikinci bölümde el-Ahfeş'in hayatı ve Me'âni'l-Kur'ân'ı, üçüncü bölümde ise el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ını telif ederken kullandığı istişhâd metodu örneklerle incelenmiştir.

Gerek Arap dili açısından gerekse tefsir ilmi açısından son derece önemli bir yere sahip olan el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı ve Me'âni'l-Kur'ân'ında kullandığı istişhâd metodu hakkında önemli bilgiler tespit edilmiştir. Hicri ikinci asırdan itibaren kaleme alınmaya başlanan Me'âni'l-Kur'ân tarzındaki eserlerin ilk örneklerinden olması hasebiyle bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutacak bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Me'âni'l-Kur'ân, el-Ahfeş, İstîşhâd, Metod

AL-AHFASH'S ISTISHHAD METHOD IN HIS *MEANI'L-QURAN*

ABSTRACT

In this article we have examined al-Ahfash's *Meani'l-Quran* and the istishhad method in it. This article consists of an introduction and three chapters. We examined by examples in the first chapter information about *Meani'l-Quran*; in the second chapter information about the life of al-Ahfash and his *Meani'l-Quran*; in the third chapter the *istishhad* method that al-Ahfash used when he interpreted his *Meani'l-Quran*.

Consequently, we have figured out some important determinations on al-Ahfash's *Meani'l-Quran* that has a prominent place either in terms of Arabic language or *tafsir* and *istishhad* method. Because it is the first examples of *Meani'l-Quran* genre in the second century hijri, we have reached some important information that would shed light the researchers on this field.

Keywords: *Meani'l-Quran*, al-Ahfash, Istishhad Method

I. GİRİŞ

Arap dili grameri alanında yazılan ilk eserlerden günümüze ulaşan en eski ve kapsamlı eser şüphesiz Sîbeveyh (ö. 194/ 809)in *el-Kitâb*'idir.¹ Arap dili açısından son derece önemli olan bu eseri Sîbeveyh'ten okuyan tek kişi el-

* Din Kültürü Öğretmeni

1 Yılmaz, Hacı; *Ali b. Mes'ûd b. Mahmud el-Fergânî'nin el-Mustevfâ fi'n-Nabv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nabiv Konuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜEBE, Ankara 2008, s. 2.

Ahfeşir.² Bu eserin sadece onun kanalıyla nakledilmesi³ ve bu eseri başkalarına okutarak günümüze kadar gelmesini sağlayan kişinin de yine el-Ahfeş olması onun Arap dilindeki yerini ve önemini daha da artırmıştır.

el-Ahfeş'in nahiv ve sarf alanındaki görüşlerini öğrenebileceğimiz ve günümüze kadar ulaşan tek eser, onun *Me'âni'l-Kur'ân*'ıdır. Bu eser h. ikinci asırdan itibaren yazılan ilk dilbilimsel tefsîr örneklerindedir. Zira bu asırdaki tefsîrlere, Kur'ân'ın dil özelliklerini ve gramer yapısını ele alan tefsîr/lugavî tefsîr şeklinde ortaya çıkmıştır.⁴

İşte bizim bu çalışmamızdaki amacımız, el-Ahfeş'in meşhur *Me'âni'l-Kur'ân*'ını yazma sebebini, onun bu eseri kaleme alırken yararlandığı kaynakları ve kullandığı yöntemi incelemektir. Özellikle eserindeki istişhâd metodlarını kısaca örneklerle izah etmektir. Çünkü, bu eser, hem dilbilimsel tefsîrlere arasında Ebû Ubeyde'nin (ö. 210/825), *Mecâzu'l-Kur'ân*'ından sonra kaleme alınan ikinci eser olması hem de el-Ahfeş'in nahiv ve sarf alanındaki görüşlerini öğrenebileceğimiz tek kaynak olması açısından önem arz etmektedir. el-Ahfeş'in bu eseri farklı zamanlarda üç kişi tarafından tahkik edilmiştir.⁵

II. ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN KAVRAMI

Me'âni'l-Kur'ân, muzâf ve muzâfun ileyhten oluşan bir izafet terkididir. İzâfet terkidini olarak gelen bu yapıda muzâfun ileyhten oluşan Kur'ân kelimesinin anlamı açık olduğundan biz muzâf olan me'ânî (معاني) kelimesi üzerinde durarak

- 2 el-Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mucâşî, (ö. 215/830); *Kitâbu'l-Arifz*, (Thk.: Ahmed Muhammed Abduddayim Abdullah), Mektebetu'z-Zehra, Kahire 1989, Mukaddime, s. 41.
- 3 el-Kiftî, Cemâluddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Yûsuf (ö. 624/1227); *İnbâbu'r-Ruwât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, I. baskı, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, Muessesetu'l-Kutubu's-Sekâfiyye, Beyrut 1986, II, 39.
- 4 Bu metod üzere yazılan tefsîrlerin en meşhurlarını şöyle sıralayabiliriz. Ebû'l-Hasan el-Kisâî'nin (ö. 189/805) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Zekerîyya el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 210/825) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı, İbnü'l-Yezîdî'nin (ö. 237/851) *Garîbu'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Garîbu'l-Kur'ân*'ı, Ebû İshâk İbrahim b. Serî ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs'ın (ö. 338/949) *İrabu'l-Kur'ân*'ı
- 5 İlk olarak Dr. Fâiz Fâris tarafından tahkik edilerek iki defa yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi 1979 yılında Kuveyt'te, diğeri ise 1981 yılında iki cilt olarak yapılmıştır. İkinci olarak da Dr. Abdülemîr Muhammd Emin Verd tarafından tahkik edilerek 1985 yılında Âlemü'l-Kütüb tarafından Beyrut'ta yayımlanmıştır. Son olarak da Dr. Hüdâ Mahmud Kârâa tarafından tahkik edilerek 1990 yılında Mektebetu'l-Hâncî tarafından Kahire de iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bkz., el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hudâ Mahmud Kârâa), I. baskı., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1990, mukaddime, s. 36; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Arifz*, Mukaddime, s. 58; Dirîn, Muhammed b.Ammar b.Mes'ûd; *Eserü'l-Ahfeş fi'l-kuşşiyun ve Teessuruhu Bihih*, I.baskı., Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad 2008, s. 22.

bu kavramı açıklamaya çalışacağız. Meâni (مَعَانِي), ma'nâ (مَعْنَى) kelimesinin cemisidir. Ma'nâ kelimesi anâ (عَنَى) kökünden türemiştir. وَأَرَادَ وَ عَنَى (بِالْقَوْلِ كَذَا) يَعْنِي: أَرَادَ وَ. ifadesinde olduğu gibi “kastetmek, istemek” anlamlarına gelmektedir. ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) de, مِنْهُ الْمَعْنَى وَ ifadesiyle, ma'nâ kelimesinin bu kökten türediğini söylemiştir.⁶

Ebu'l-Bekâ'ya (ö. 1094/1683) göre ma'nâ kelimesi, مَا يُفْتَهُمْ مِنَ اللَّفْظِ وَ “lafızdan anlaşılan şey” demektir.⁷ Râğıb el- İsfehânî'ye (ö. 425/1033) göre ise ma'nâ (مَعْنَى) kelimesi; إِطْهَارُ مَا تَضَمَّنَهُ اللَّفْظُ الْمَعْنَى: “lafzın gizlediği şeyi ortaya çıkarmak” manasına gelmektedir.⁸

Me'âni'l-Kur'ân'ın ıstılah anlamı ise, Kur'ân'da anlaşılması için yardıma ihtiyaç duyan kelime ve ifadeleri inceleyen ilim dalının adıdır.⁹ Me'âni'l-Kur'ân kitapları, Kur'ân'ın nahvî tefsirlerinin ilk örnekleridir. Bunları yazan müellifler, i'râb ışığı altında Kur'ân âyetlerini tefsir etmektedirler.¹⁰ Bu eserler Kur'ân'ın lugavî tefsirleridir çünkü bu eserlerde nahiv, sarf, kırâat ve lehçelerle ilgili sözler ve görüşler vardır.¹¹

III. EL-AHFEŞ VE ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN'I

1- el-Ahfeş (ö.215/832)

Hicrî II. asrın sonları ile III. asrın başlarında yaşayan¹² el-Ahfeş'in adı Saîd b. Mes'ade'dir.¹³ Künyesi Ebû'l-Hasendir.¹⁴ Farklı lakaplarla anılmakla

6 ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143); *Esâsü'l-Belâğâ*, I. Baskı, (Thk., Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, I, 682; Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1094/1683), *el-Külliyyât*, II. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1419/1998, s. 841; ez-Zebidî, Muhibbuddîn Ebû'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1790); *Tâci'l-Arâs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Turâsu'l-Arabî, Yrs.Trs, XXXIX, 122; et-Tayyâr, Mûsâid b. Süleymân b. Nâsir; *et-Tefsîru'l-Lügavî li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyâd 2000, s. 258

7 Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s. 842.

8 ez-Zebidî, *Tâci'l-Arâs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXIX, 122-123.

9 el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822); *Me'âni'l-Kur'ân*, III. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983, mukaddime, s. 11.

10 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), mukaddime, s. 25. (Beyrut 2003)

11 Ferrid, Fethi Abdülkadir; *Lemebâtu'l- Belagiyye fî Meâni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş el-Eusat*, I. baskı., Mektebetu'n-Nehdati'l-Misriyye, 1983, s. 16.

12 el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, (Thk.: İzzet Hasan), Matbaatü Vizêratis-Sekâfe, Dimeşk, 1970, Mukaddime, s. 5.

13 ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 379/989); *Tabakâti'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, II. baskı, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadlİbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs, s. 72; İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb İshâk (ö. 380/990); *el-Fihrist*, (Thk.: Rıza-Teceddüd), Trs, Yrs, III, 58; İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahmân b. Ebi'l-Vefâ (ö. 577/1181); *Nüzhetti'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, III.baskı, (Thk.: İbrâhîm es-Sâmîrâi), Ürdün

beraber en meşhur lakabı¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat'tır.¹⁶ el-Ahfeş lakabı¹⁷ ile bilinen en meşhur üç kişiden birisidir.

el-Ahfeş'in ilk hocası Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'dir (ö. 170/786). Çünkü ilk olarak onunla tanışmış¹⁸ ve ona talebe olmuştur.¹⁹ Daha sonra kendisinden yaşça küçük olmasına rağmen meşhur Basralı âlim Sibeveyh'ten ders okumuştur. Basra'nın meşhur âlimleri arasında önemli bir mevkiye yükselmiştir.²⁰

Basra ve Kûfe'den birçok kişi ona talebe olma imkânı bulmuştur.²¹ Basralılardan el-Cermî (ö. 225/840) ve el-Mâzinî (ö. 249/863) ile Kûfelilerden el-Kisâî (ö. 189/805) bunların en meşhurlarındandır.²²

1985, s. 107; el-Hamevî Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût (ö. 626/1229); *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, (Mu'cemu'l-Üdebâ), I. baskı, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1993, III, 1374; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36; ez-Zirikli, Hayruddîn; *el-A'lam Kâmusu Terâcime li-Eşberi'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müste'rikîn*, (I-VIII), XV. baskı, Dâru'l-İlmi'l-Malâyîn, Beyrut 2002, III, 101; es-Safedî, Salahuddîn Halil b. Aybek (ö.764/1380); *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, I. baskı, (Tâhk.: Ahmedü'l-Arnâvud-T.Mustafa) Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XV, 161.

14 ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s.72.

15 Kaynaklarda herhangi bir sıfat ya da künye olmaksızın el-Ahfeş ismi zikredildiğinde bu kişinin el-Ahfeş el-Evsat olduğu kabul edilir. el-Ahfeş lakabıyla anılan diğer âlimler kastedildiğinde ise ayrıca kayıt düşülür. Bkz., es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505); *el-Müçbir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâibâ*, Thk.: (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim ve diğerleri), (I-II), III. baskı., Mektebetu Dâri't-Turâs, Kahire, Trs, II, 456; el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), Mukaddime, s. 6; *Kitâbu'l-Arriç*, Mukaddime, s.21.

16 ez-Zirikli, *el-A'lam*, III, 102; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, XV, 161; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36; Dayf, Şevkî; *el-Medârisü'n-Nabviyye*, VII. baskı, Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs, s. 94.

17 Müellifimiz ilk zamanlarda el-Ahfeş el-Eşğar/es-Sağîr adıyla bilinmekteydi.¹⁷ el-Ahfeş el-Kebîr diye, Ebû'l-Hattâb Abdulhamîd b. Abdü'l-Mecîd (ö. 177/793) anılıyordu. Sonradan yine el-Ahfeş lakabıyla anılan Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman (ö. 316/928) ortaya çıkmasıyla el-Ahfeş el-Evsat diye anılmaya başladı. Bkz., ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, s.72; el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36; Dirîn, *Eserü'l-Ahfeş fi'l-Kıfyyîn ve Teessuruhu Bibim*, s.18.

18 ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 73. el-Kiftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36.

19 ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.X, s. 206; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 6; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Arriç*, Mukaddime, s. 37.

20 es-Sîrâfî, Ebû Said el-Hasen b. Abdullâh (ö. 368/979); *Abbâru'n-Nabviyyîne'l-Basriyyîn*, I. baskı, (Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeyni-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kâhire, 1955, s. 39; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 7.

21 Dirîn, *Eserü'l-Ahfeş fi'l-Kıfyyîn ve Teessuruhu Bibim*, s. 20.

22 es-Sîrâfî, *Abbâru'n-nabviyyîne'l-Basriyyîn*, s. 39-40; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 73, 87; İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, II, 58; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elîbbâ fi*

Müelliften günümüze üç eser ulaşmıştır. Bunlar arasında en önemlisi *Me'âni'l-Kur'ân*'ıdır. Diğer ikisi ise *Kitâbu'l-Kavâfi* ve *Kitâbu'l-Arûz*'dur.²³ Bunlara ilaveten günümüze gelememiş önemli eserlerinden bazıları ise²⁴ *Kitâbu'l-Mesâili'l-Kebîr*, *Kitâbu'l-Mesâili'l-Sağîr*, *Kitâbu'l-Evsat fi'n-Nabv*, *Kitâbu'l-Esvât*, *Kitâbu'l-İstikâk*, *Kitâbu Sifâti'l-Ğanemi ve Elvânihâ ve İlâcihâ ve Esnânihâ*, *Kitâbu'l-Erbeati*, *Lâmâtü'l-Kur'ân*, *Kitâbu Meâni'ş-Şi'r*, *Kitâbu'l-Mulûk*, *Kitâbu Vakfı-Temâm*, *Kitâbu'l-Mekâyisi fi'n-Nabv*,²⁵ *Garîbu'l-Kur'ân*²⁶ ve *Garîbu'l-Hadîs'dir*.²⁷

2- el-Ahfeş'in Arap Dilindeki Yeri

el-hfeş, devrin önemli âlimlerinden aldığı eğitim neticesinde kendisi de dönemin önemli şahsiyetleri arasına yükselmiştir. Sîbeveyh'in vefatıyla Basra medresesinin imamı olmuştur.

el-Ahfeş, Sîbeveyh'e muhalefet de etmiştir. Kûfeliler, ondan etkilenerek kendi görüşlerini oluşturmuşlardır.²⁸ Hocası Halil'den etkilenerek arûz ve kavâfi ilmine de önem vermiştir.²⁹ Sonra hocasının arûz bahirlerine "habeb/mütedarik" bahrini ilave yaparak³⁰ el-Halil tarafından onbeş olarak tespit edilen Arap şiirindeki vezin sayısını onaltıya çıkarmıştır.³¹

el-Ahfeş, İslam âlimlerinin güvenini kazanmıştır. Buna delil olarak el-Kisâi'nin (189/804), el-Ahfeş'ten gizlice Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okumasını,³²

Tabakâti'l-Üdebâ, s.108; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1374-1375; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, II, 37, 40; ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 207; Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s. 94.

23 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 58; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-edîb*, III, 1376; el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, II, 42; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 591.

24 Bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 58.

25 Ayrıca bu eserlerin zikredildiği diğer kaynaklar için bkz., el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1376; el-Kıfî, *İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât*, II, 42; es-Suyûtî, *el-Müzhib fi Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*, I, 351; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 591.

26 Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh (ö. 1067/1656); *Kefî'ü'z-Zumûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fumûn*, (Ter: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, III, 965; et-Tayyâr, s. 305-306.

27 el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ enbâhi'n-Nuhât*, III, 14.

28 Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s. 94-95.

29 el-Ahfeş, *Kitâbu'l-kavâfi*, Mukaddime, s. 6.

30 ez-Zehebi, *el-A'lam*, III, 102, İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (ö.681/1282); *Vesfeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, Trs. II, 381. el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 6; Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s. 94.

31 ez-Ziriklî, *el-A'lam*, III, 102; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 6-7.

32 ez-Zübeydî, *Tabakâti'n-Nabviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, s. 73; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1375.

ayrıca el-Kisâi'nin ondan *Me'âni'l-Kur'an* ile alakalı eser telif etmesini istemesini, sonrasında da onun eserini örnek olarak kendi *Me'âni'l-Kur'an'ını* kaleme almasını ve el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) da bu iki eseri örnek olarak kendi *Me'ânî'sini* yazmasını gösterebiliriz.³³ Yine el-Ahfeş'in ifadesiyle, Sîbeveyh'in *el-Kıtab*'ına bir şey ekleyeceği zaman kendisine sormasını ve el-Ahfeş'i kendisinden daha bilgili görmesini de el-Ahfeş'e duyulan güvenin diğer bir göstergesi olarak sayabiliriz.³⁴

3- el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'an'ı

el-Ahfeş, bu eserini kaleme alırken, klâsik rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinde olduğu gibi bütün âyetleri ele alarak tek tek incelememiştir. Âyetlerin sebep-i nuzûlü hakkında bilgi vermemiş, rivâyetleri sıralamamıştır. İsrâiliyyâtla ilgili haberlere değinmemiştir. Âyetleri ihtiyaca binaen izah etmiştir. Garip lafızları açıklamış, âyetleri sarf ve nahiv yönünden değerlendirmiştir. Ancak i'rab hakkında geniş açıklamalara girmemiştir. Gerekli gördüğü yerlerde kırâat farklılıklarına işaret etmiştir.

el-Ahfeş, sûreleri mushaf sırasına göre ele alarak Fâtîha ile başlamış ve nâs ile bitirmiştir. Müellif, Bakara sûresinin 28.âyetine kadar i'rabı ve kırâat farklılıklarını söyleyerek sûrenin tefsîrini yapmıştır. Sûrenin devamını ise nahivle ilgili başlıklar altında sonuna kadar tefsîr etmiştir. Bu başlıklar şunlardır:

- 1- ³⁵ هَذَا بَابٌ مِنَ الْمَجَازِ
- 2- ³⁶ هَذَا بَابُ الْإِسْتِنَاءِ
- 3- ³⁷ هَذَا بَابُ الدُّعَاءِ
- 4- ³⁸ هَذَا بَابُ الْقَاءِ
- 5- ³⁹ بَابُ الْإِضَافَةِ
- 6- ⁴⁰ بَابُ الْمَجَازِ

33 el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1375; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâbi'n-Nuhât*, II, 37.

34 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (ö. 276/889); *el-Meârif*, IV.Baskı, (Thk., Servet Ukkâşe), Dâru'l-Meârif, Kahire, Trs, s. 546; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1374-1375; İbn Hallikân, *Vesfeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, II, 381.

35 el-Ahfeş, a.g.e, I, 61.

36 el-Ahfeş, a.g.e, I, 64.

37 el-Ahfeş, a.g.e, I, 65.

38 el-Ahfeş, a.g.e, I, 65.

39 el-Ahfeş, a.g.e, I, 76.

- 7- ⁴¹ بَابُ تَفْسِيرِ أَنَا وَ أَنْتَ وَ هُوَ
- 8- ⁴² بَابُ الْوَاوِ
- 9- ⁴³ بَابُ اسْمِ الْفَاعِلِ
- 10- ⁴⁴ بَابُ إِضَافَةِ الزَّمَانِ إِلَى الْفِعْلِ
- 11- ⁴⁵ بَابُ مِنَ التَّأْنِيثِ وَ التَّدْكِيرِ
- 12- ⁴⁶ بَابُ أَهْلِ وَ آلِ
- 13- ⁴⁷ بَابُ الْفِعْلِ
- 14- ⁴⁸ بَابُ زِيَادَةِ مِنْ
- 15- ⁴⁹ بَابُ مِنْ تَفْسِيرِ الْهَمْزِ
- 16- ⁵⁰ بَابُ إِنَّ وَ أَنَّ
- 17- ⁵¹ بَابُ مِنَ الْإِسْتِنَاءِ
- 18- ⁵² بَابُ الْجَمْعِ
- 19- ⁵³ بَابُ اللَّامِ

Nahiv ilmine büyük önem veren el-Ahfeş'in Bakara sûresini tefsîr ederken kullandığı bu başlıklar adeta bir nahiv kitabı izlenimi vermiştir.⁵⁴ Bu metodu Bakara sûresinin 79. âyetine kadar kullanmıştır. Bu âyetten sonra Nâs

40 el-Ahfeş, a.g.e, I, 81.

41 el-Ahfeş, a.g.e, I, 83.

42 el-Ahfeş, a.g.e, I, 87.

43 el-Ahfeş, a.g.e, I, 89.

44 el-Ahfeş, a.g.e, I, 92.

45 el-Ahfeş, a.g.e, I, 94.

46 el-Ahfeş, a.g.e, I, 98.

47 el-Ahfeş, a.g.e, I, 101.

48 el-Ahfeş, a.g.e, I, 105.

49 el-Ahfeş, a.g.e, I, 106.

50 el-Ahfeş, a.g.e, I, 116.

51 el-Ahfeş, a.g.e, I, 122.

52 el-Ahfeş, a.g.e, I, 124.

53 el-Ahfeş, a.g.e, I, 126.

54 Bulut, Ali; *Kur'an Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garibü'l-Kur'an, Me'âni'l-Kur'an, İ'râbu'l-Kur'an) ve Bu Alanda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)*" O.M.Ü.İ.F.D, sayı12 ve 13, yıl- 2001, s. 399; Bkz., el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, a.g.e, I, 19-207.

sûresine kadar herhangi bir başlık kullanmaksızın âyetlerden gerekli gördüklerini tefsîr etmiştir.

el-Ahfeş, sarf ilmini ilgilendiren meselelere de değinmiştir. Bazı fiillerin binalarını açıklamış ve çekimlerini yapmıştır. Yine bazı fiillerin vezinlerine işaret ederek taşıdıkları anlamlara işaret etmiştir.⁵⁵ Bazı illetli fiillerden de bahsetmiştir.⁵⁶ el-Ahfeş, isimlerin vezinlerini açıklamıştır.⁵⁷ Yine bazı kelimelerin müfredini, bazılarının da cem'ilerini söylemiştir.⁵⁸ Ayrıca kırâat ilmiyle alakalı hemzeyi vasıl,⁵⁹ hemzeyi kat'ı,⁶⁰ işmâm,⁶¹ revm,⁶² izhâr,⁶³ ihfâ,⁶⁴ idğâm,⁶⁵ imâle⁶⁶ gibi birçok deyimi de izah etmiştir.

IV. EL-AHFES'İN ME'ÂNİ'L-KUR'ÂNDAKİ İSTİŞHÂD METODU

A. Âyetlerle İstîşhâdı

el-Ahfeş, en fazla Kur'ân'ın Kur'ânla tefsîri metodundan yararlanmıştı. Me'âni'l-Kur'ân'ını incelediğimizde istîşhâd metodunu en fazla âyetlerden şâhid getirerek kullandığını görmekteyiz. Ele aldığı âyetleri sarf, nahiv ve ma'na gibi yönlerden incelerken görüşlerini desteklemek üzere öncelikle diğer âyetlere müracaat etmiştir.⁶⁷ Örneğin *رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً* “*Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil ver.*” [Â-i İmrân 3: 38] âyetindeki مِنْ harfi cerrinin sonundaki nûnun مِنْ edatının sonundaki nûn gibi sakin olduğu görüşünü savunur. Bu edatların, üzerlerine hareke gelen isimler gibi olmadığı için izafet durumunda da cezimli olarak sakin okunduklarını söyler. Bu görüşünü desteklemek için şu iki âyette izafet konumunda geçen مِنْ edatlarını şâhid gösterir: *وَ إِذْ لَا تَبْتَئَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا* “*O takdirde onlara katımızdan büyük bir mükafat verirdik.*” [Nisâ 4: 67],

55 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Faiz Faris), C. I, mukaddime, s. 106-107.

56 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 199, 206-207, 279,

57 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 146

58 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 13-14, 206, 296, II, 486, 542

59 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 3-8, 12, 19, 31, 69, 113, 114,

60 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 4-8, 12, 19, 31, 113, 234.

61 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 44, 50, 160, 274, II, 416.

62 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 44.

63 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 274, II, 558.

64 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 160, 339, II, 558.

65 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 28, 55, 112, 164, 339, 350, II, 558.

66 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 40, 41, 42, 146, 228.

67 el-Ahfeş'in hangi âyetleri hangi konularda, kaç defa delil getirdiğiyle alakalı tablo için bkz., el-Ahfeş, *a.g.e*, II, 702-717.

وَأِنَّكَ لَلْقَلْبِ الْفُرَّانِ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ عَلِيمٍ (ResAlüm!) Şüphesiz ki bu Kur'an, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından sana verilmektedir" [Neml 27: 6].⁶⁸

el-Ahfeş, "Gözleri hor ve bakir olarak, yaygın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar." [Kamer 54: 7] âyetinin başında gelen خُشْعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنتَشِرٌ kelimesinin kendisinden sonra gelen خُشْعًا kelimesinin hali olduğu için mansub olduğunu görüşünü benimser. Yani hal olan kelimenin kendisinden sonra gelen cümlelerin hali olarak başta gelebileceğini ifade eder. Bu kelimenin durumuyla alakalı farklı görüşleri de zikrettikten sonra kendi görüşünü desteklemek için, خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ "Gözleri hor ve bakir olarak" [Kalem 68: 43] âyetini delil getirir.⁶⁹ Yani bu âyette de خَاشِعَةً kelimesinin de yukarıdaki âyetteki gibi hal olarak cümlelerin başında kullanıldığını söyler.

el-Ahfeş Bakara sûresinin وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَالُهُ فِي الْأَجْرَةِ مِنْ خَلَاقٍ [Bakara 2: 102] âyetindeki لَمَنِ lafzındaki lâmin, bilgi ifade eden fiillerden sonra gelen ibtidâ lâmı olduğunu savunur. Bundan sonra gelen kısmın ise muptedâ olduğunu bildirir. Bu görüşüne delil olarak لَمَنِ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمَلَنَّ جَهَنَّمَ [A'raf 7: 18] âyetiyle كَيْسُفٌ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ آبِيْنَا مِنَّا [Yusuf 12: 8] âyetini şahid olarak getirir.⁷⁰

B. Kırâatlerle İstişhâd

Müellifin âyetleri tefsir ederken en çok kullandığı şahidlerin bir diğeri ise kırâatlerdir.⁷¹ Müellif bazen ihtilafları çözümede bazen sarf ve nahiv konularını izah ederken bazen doğru manayı verebilmek için kırâatlerden istifade etmiştir.⁷² Müellif, kırâatlerle ilgili herhangi bir ayrıma gitmeksizin kendi görüşünü desteklemek için bir çok kırâatten şahid getirmiştir.⁷³ Daha çok İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652), Mücâhid'in (ö. 104/722), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve A'meş'in (ö. 148/765) kırâatlerinden yararlanmışır.⁷⁴

el-Ahfeş kırâatın kime ait olduğunu genellikle belirtmeksizin قَالَ بَعْضُهُمْ ya da قَرَأَ بَعْضُهُمْ gibi değişik ifadeler kullanır. Bazen de kırâatın kime ait olduğunu bildirir. Örneğin اَلَا إِنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ "Dikkat edin! Görmüyor musunuz, (onlar düşmanlıklarını gizlemek için) göğüslerini çeviriyorlar/büküyorlar." [Hûd 11: 5] âyetinde

68 el-Ahfeş, a.g.e, I, 216.

69 el-Ahfeş, a.g.e, II, 528.

70 el-Ahfeş, a.g.e, I, 148. Ayrıca el-Ahfeş'in şahid olarak kullandığı diğer âyetlerle ilgili tablo için bkz. el-Ahfeş, Me'âni'l-Kur'an, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 702-716.

71 Kullandığı kırâat farklılıklarıyla alakalı tablo için bkz. el-Ahfeş, a.g.e, II, 717-750.

72 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 72,75,76,77.

73 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 72.

74 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 78-81.

geçen تَفْعُولٌ kelimesini tefsîr ederken A'meş'in kırâatine göre تَفْعُولٌ vezninde تَعَجُّوْجِلٌ kelimesi gibi تَتَنَوْنِي صُدُوْرُهُمْ şeklinde okunduğunu delil getirir.⁷⁵

Yine وَصِيَّةٌ لِّأَزْوَاجِهِمْ [Bakara 2: 240] âyetini tefsîr ederken İbn Mes'ûd'un kırâatini زَعَمُوْا أَنَّهُا فِي حَرْفِ ابْنِ مَسْعُوْدٍ: كُتِبَ عَلَيْكُمْ وَصِيَّةٌ لِّأَزْوَاجِكُمْ ifadesiyle zikreder. Yine aynı âyetin tefsirinde isim vermeden وَصِيَّةٌ لِّأَزْوَاجِهِمْ: قَالَ بَعْضُهُمْ: şeklinde kırâatın kime ait olduğunu belirtmeksizin istişhâdda bulunur.⁷⁶

el-Ahfeş, وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِحِيٍّ “*siz de beni kurtaramazsınız*” [İbrâhîm 14: 22] âyetindeki مُصْرِحِيٍّ kelimesini A'meş'in مُصْرِحِيٍّ şeklinde kesralı okuduğuyla alakalı bir bilginin kendisine ulaştığını bildirir. Ancak, A'meş'in مُصْرِحِيٍّ şeklinde okuyuşunun hatalı olduğunu; kendisinin ne Araplardan ne de nahiv ehlinden böyle bir şey duyduğunu söyler. Sonrasında da âyette cem-i müzekkeri sâlim olan مُصْرِحِيْنَ kelimesinin izâfet yâsına (mütekellim yâsına)⁷⁷ muzâf olduğundan nûn düşmüştür der. Sakin olan cem-i yâsı ile mütekellim yâsının da bir araya gelmesinden dolayı cem-i yâsının harekesinin aynen sakin kaldığını ve mütekellim yâsının ise meftuh olarak مُصْرِحِيٍّ şeklinde okunduğunu zikreder.⁷⁸

C. Lehçelerle İstişhâdı

Müellifin âyetleri izah ederken kullandığı bir diğer istişhâdı ise lehçe farklılıklarıdır. el-Ahfeş, on Arap lehçesini isim vererek şahid olarak kullanmıştır. Bu lehçeler, Ezd eş-Şerât, Esed, Bekr b. Vâil, Temîm, Hicâz, Benî el-Hâris b. Ka'b, Benî el-Anber, Benî Kuşeyr, Kays ve Yemen'dir. el-Verd, el-Ahfeş'in 50 yerde lehçe ismi verirken 150 yerde lehçe ismi vermediğini tespit ettiğini bildirir.⁷⁹

Örneğin el-Ahfeş مِنْ رَيْكُمُ فِيهِ سَكِيْنَةٌ “*Onda Rabbinizden bir sekine (sükûnet, gönül rahatlığı) vardır.*” [Bakara 2: 248] âyetindeki سَكِيْنَةٌ kelimesinin vakar (sekine/sakinlik) anlamına geldiğini bildirir. Demirin (bıçak) ise السَّكِيْنُ kelimesiyle yani ح harfinin şeddeli okunmasıyla ifade edildiğini zikreder. Ancak bazılarının السَّكِيْنَةُ kelimesini السَّكِيْنَةُ şeklinde hem şeddeli hem müennes olarak

75 el-Ahfeş, a.g.e, I, 380.

76 el-Ahfeş, a.g.e, I, 192-193. Ayrıca bkz. Kırâat farklılıklarının istişhâdıyla ilgili tablo el-Ahfeş, a.g.e, II, 717-749.

77 Müellif, “نَاءُ الْمُتَكَلِّمِ” mütekellim yâsı tabiri yerine, “نَاءُ الْإِضَاقَةِ” izâfet yâsı tabirini kullanmaktadır.

78 el-Ahfeş, a.g.e, II, 407.

79 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), mukaddime, s. 27-31. (Beyrut 2003).

okuduklarını söyler.⁸⁰ Ancak bu şekilde müennes olarak okuduğunun bilinmediğini ifade eder. Benû Kuşeyr'in ise السَّكِينُ kelimesi yerine سَكِينِ kelimesini kullandıklarını nakleder. Sonunda da السَّكِينُ kelimesinin kendi okuduğu şekliyle doğru olduğunu göstermek için bu kelimenin geçtiği Yusuf sûresindeki şu âyeti delil getirir. وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سَكِينًا “Ve her birine bir bıçak verdi.” [Yusuf 12: 31]⁸¹

Yine لَمَّا لَا يَسْتَجِیْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِیْ أَن يَضْرِبَ مَثَلًا “Muhakkak ki Allah (bir sivrisineği, hatta daha üstününi) misal getirmekten çekinmez” [Bakara 2: 26] âyetinde geçen يَسْتَجِیْ kelimesini Hicazlıların, sonunda iki yâ harfi gelecek şekilde okuduklarını; Temimlilerin ise يَسْتَجِیْ şeklinde sonunda bir yâ harfi getirerek okuduklarını bildirir. Bu bilgilerden sonra da Hicazlıların okuyuşlarının doğru olduğunu söyler ve bunu farklı kelimelerden örnekler vererek açıklamaya çalışır.⁸²

Keza el-Ahfeş, الطَّرِيقِ الصِّرَاطِ kelimesini tefsir ederken de Hicazlıların الصِّرَاطِ وَالسُّوقِ وَالْزُّقَاقِ وَالسَّبِيلِ kelimelerini müennes olarak benimsedikleri gibi الصِّرَاطِ kelimesini de müennes okuduklarını zikreder. Temimlilerin, bunların hepsini müzekker; Esedlilerin ise الْهَدَىٰ lafzını müennes kabul ettiklerini nakleder.⁸³

D. Şiirle İstişhâd

el-Ahfeş'in, yaygın olarak kullandığı en önemli istişhâdından birisi de şüphesiz şiidir. Fâiz Fâris, el-Ahfeş'in 317 beyti şâhid olarak getirdiğini, bunlardan 40 tanesinin recez vezninde ve bunların birçoğunun da büyük şöhrete kavuşarak nahiv ve luğat kitaplarında kullanıldığını ifade eder. Ayrıca Fâris, el-Ahfeş'in bu beyitlerden 31 tanesi dışındakilerin şâirlerini belirtmediğini, kendisinin nahiv kitaplarını ve şiir divanlarını tarayarak 167 beytin daha kim tarafından kaleme alındığını tespit ettiğini, 28 beytin şairlerinin ise ihtilafı bulunduğunu bildirir. Yine el-Ahfeş'in, cahiliyye dönemi, İslâmi dönem ve Emevî dönemine ait şiirleri tercih ettiğini bu şiirlerin şâirlerinin de, Hicâz, Necd bedevileri ile Arap yarımadasının doğusunda ve kuzeyinde bulunan şairler olduğunu nakleder.⁸⁴

Örneğin, إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ “O sizlere ancak meyte (ölü) olanları haram kıldı” [Bakara 2: 173] âyetini tefsir ederken الْمَيْتَةَ kelimesinin الْمَيْتَةَ kelimesinin şeddesiz hali olduğunu, aynı şekilde بَلَدَةٌ مَيْتًا [Furkan 25: 49] âyetindeki مَيْتًا kelimesiyle de

80 el-Ahfeş burada hangi lehçenin okuduğuyla alakalı isim vermeksizin sadece okunuş şeklini bildirmiştir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi müellif bazen lehçelerin ismini verir bazen de hangi lehçeye ait olduğunu zikretmeksizin sadece okunuş şeklini söyler.

81 el-Ahfeş, a.g.e, I, 194-195.

82 el-Ahfeş, a.g.e, I, 58-59.

83 el-Ahfeş, a.g.e, I, 18.

84 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 87-88.

anlamını açıklamıştır.⁹⁰ Yine فَطَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ [Suarâ 26: 4] âyetini tefsir ederken de Ferezdak'a ait olan,

إِذَا الْفُنُبَاتُ السُّودُ طَوَّقْنَ بِالضَّحَى رَقَدْنَ عَلَيْهِنَّ الْحِجَلُ الْمَسْحَفُ

“(Siyah kuşlar hakkında) Siyah kuşlar kuşluk vaktinde gezerler. Yatarlar (gece) dişiler gibi. (Yani, erkek-dişi bütün kuşlar nöbetleşe yumurta üzerinde beklerler).”

beytini delil olarak kullanmış ve الْقَصِيرُ : الْقَصِيرُ şeklinde mısradaki geçen garip kelimeyi tefsir etmiştir.⁹¹ Keza هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ هَلْ [Suarâ 26: 72] âyetini açıklarken Züheyr'e ait olan

الْقَائِدُ الْحَيْلُ مَنْكُوبًا دَوَابِرُهَا قَدْ أَحْكَمَتْ حَكَمَاتِ الْقِدِّ وَالْأَبْقَا

“Atın süvarisi efendinin köleye tam hâkim olması gibi ata hakim.”⁹²

beytini şâhid olarak getirmiş ve فَحَدَّقَ : أُحْكِمَتْ حَكَمَاتِ الْأَبْقَى şeklinde, beytin garip kelimelerini izah etmiştir.⁹³

E. Arap Kelamıyla İstişhâdı

el-Ahfeş tefsirinde Arap kelimine da önem vermiştir. Özellikle Araplardan bizzat kendi duyduklarına büyük önem vermiş ve bunlarla kıyasta bulunmuştur.⁹⁴ Genellikle Arap kelimelerinden delil getireceği zaman, “bazı Araplar şöyle dedi”⁹⁵, “Araplardan şöyle diyenler”⁹⁶, “Araplar şöyle diyor”⁹⁷, “Araplardan bazıları şöyle dediler”⁹⁸ gibi ifadelerle şâhid getirmiştir.

Örneğin müellif ان لَعَلَّ maddesinin anlamında kullanıldığıyla alakalı aşağıdaki âyeti tefsir ederken Arap kelimelerinden istişhâda bulunmuştur. وَمَا يُشْعِرُكُمْ “onların, o (mucize) geldiği zaman da inanmayacaklarını anlamıyor

90 el-Ahfeş, a.g.e, II, 415.

91 el-Ahfeş, a.g.e, II, 460-461.

92 Ferezdak, Ebû Firas Hemmam b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (114/732), Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak, I. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, Mektebetu'l-Medreseti, Beyrût, 1983, II, 114; et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Ce'rîr (ö. 310/922), Câmî 'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, I. Baskı, (Thk: Ahmed Muhammed Şâkir), Muessetü'r-Risâle, Yrs, 1420/2000, XIX, 332; Şarafuddîn, Ca'fer, el-Mevsû'atu'l-Kur'ânîyye, I. Baskı, (Thk: 'Abdulazîz b. Osmân), Dâru't-Takrîbi beyne'l-Mezhebi'l-İslâmîyye, Beyrût, 1420, VI, 156.

93 el-Ahfeş, a.g.e, II, 462.

94 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk: Faiz Faris), mukaddime, s. 93.

95 el-Ahfeş, a.g.e, I, 46.

96 el-Ahfeş, a.g.e, I, 344.

97 el-Ahfeş, a.g.e, I, 299.

98 Müellifin tefsirinde hangi yerlerde hangi ifadelerle Arap kelimelerini kullandığıyla ilgili tablo için bkz., el-Ahfeş, a.g.e, II, 790-802.

musununuz?” [En’âm 6: 109] burada *إِنَّهَا* lafzının⁹⁹ şeklinde okuyanlar olduğunu ve kendisinininde bu şekilde okuduğunu¹⁰⁰ söyledikten sonra *أَنَّهَا* lafzının *لَعَلَّهَا* anlamında olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü desteklemek için de şu Arap kelamını delil getirmiştir: “çarşıya git belki bana bir şey alırsın” ve bu sözdeki *أَنَّكَ* lafzının âyette olduğu gibi *لَعَلَّكَ* anlamında olduğunu zikretmiştir.¹⁰¹

Yine *لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ* “*belki (öğüt) dinler*” [Tâhâ 20: 44] âyetini tefsir ederken bu âyetteki *لَعَلَّ* lafzını, Arap kelamından şu sözlerle delillendirerek açıklamıştır. *وَالْمَعْنَى نَحْوَ قَوْلِ الرَّجُلِ لِصَاحِبِهِ : لِتَتَعَدَّى وَ حَتَّى أَفْرَغَ لَعَلَّنَا نَتَعَدَّى* söz gibi: “yemek yememiz için ya da yemeğimiz yiyene kadar bırak” anlamındadır. *وَنَقُولُ لِلرَّجُلِ : اْعْمَلْ عَمَلَكَ لَعَلَّكَ تَأْخُذُ أَجْرَكَ أَمْ : لِتَأْخُذَهُ* senin adama şöyle dediğin gibi: “işini yap ki ücretini alırsın yani ücretini almak için işini yap” anlamındadır.¹⁰²

F. Hadis ve Mesellerle İstişhâdı

el-Ahfeş, eserini tefsir ederken hadis ve mesellerden neredeyse hiç istişhâdda bulunmamıştır. Me’âni’l-Kur’ân’ın tahkik edenlerden Hüdâ Mahmûd Karâa sadece iki hadis ve iki de mevzu hadis lafzı tespit ettiğini bildirmektedir.¹⁰³ Ancak, el-Ahfeş’in bu hadis lafızlarını kullandığı yerleri incelediğimizde dikkat çeken durum ise el-Ahfeş’in bu lafızların hadis olduğunu ifade etmemesi ve duruma göre bazen hadis lafzının tamamını bazen de sadece ilgili yeri şâhid olarak göstermesidir.¹⁰⁴ Örneğin, Nâs sûresinin akabinde duâ başlığı altında subhaneke duasında geçen *وَتَعَالَى جَدُّكَ* cümlesini alarak tefsir etmiştir. Bu cümleyi hem Cin sûresinde geçen *وَأَنَّهُ تَعَالَى جَدُّ رَبِّنَا* “*Mubakkak ki Rabbimizin şanı çok yücedir.*” [Cin 72: 3] âyetiyle hem de *وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ* hadisiyle açıklamıştır. Âyette ve hadiste geçen *جَدُّ* kelimesinin ise büyüklük, ululuk anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

99 el-Ahfeş, mushafta *إِنَّهَا* şeklinde geçen bu kelimeyi *Me’âni’l-Kur’ân*’ında *إِنَّهَا* olarak almıştır.

100 Mushafta da *أَنَّهَا* şeklinde okunmaktadır. Bkz., En’âm 6: 109.

101 el-Ahfeş, *a.g.e.*, I, 309-310.

102 el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 445. Ayrıca, Arap kelamının istişhâdıyla ilgili tblo için bkz., el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 790-802.

103 el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), mukaddime, s. 36. Ayrıca bu hadis lafızlarının kullanıldığı yer ve hadis lafızları için bkz., el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 750.

104 Hadis lafızlarının şâhid olarak kullanıldığı yerler için bkz., el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I, 357, II, 449, 592.

105 el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I, 592.

el-Ahfeş, mesellerle ise sadece üç yerde istişhâdda bulunmuştur.¹⁰⁶ Örneğin, فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا “ondan bir yeşillik çıkardık” [En'âm 6: 99] âyetindeki خَضِرًا kelimesinin anlamının الاخْضَرَ “yeşil” anlamında kabul etmiş ve Arapların sözünde olduğu gibi diyerek أَرَيْنَهَا تَمْرَةً، أَرَيْنَهَا مَطِيرَةً “Kaplama bana göster ki sana yağmuru göstereyim”¹⁰⁷ şeklinde geçen bu meseli örnek vermiştir.¹⁰⁸

SONUÇ

Makale seviyesinde bir çalışma çerçevesinde incelemeye çalıştığımız el-Ahfeş'in gerek Arap dili açısından gerekse tefsîr ilmi açısından son derece önemli bir yere sahip olan Me'âni'l-Kur'ân'ında baş vurduğu istişhâd metodu hakkında şu tespitlere ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Hicri ikinci asırdan itibaren Me'âni'l-Kur'ân tarzında yazılan bütün eserlerde olduğu gibi müellifin bu eserinde de istişhâdda bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, eseri incelediğimizde özellikle Bakara sûresini tefsîr ederken ortaya koyduğu başlıklar adeta bir nahiv kitabı izlenimi vermektedir. Ancak müellif eserinde sadece nahiv konularıyla ilgilenmemiş aynı zamanda sarf konularına da girmiştir. Belağat konularına ise neredeyse hiç değinmemiştir.

Bildiğimiz klasik tefsîr metodlarından da farklı bir yol izlemiştir. Bütün âyetleri tek tek ele alarak işlememiştir. Âyetlerin sebab-i nuzulleri hakkında bilgi vermemiştir. Rivâyet tefsîrlerinde olduğu gibi ilgili âyetle ilgili bütün haberleri sıralayarak sonrasında kendi tercihini yapmamıştır. Âyetleri yorumlarken kendi görüşlerini desteklemek için diğer âyetleri şâhid getirmiştir. Kirâat farklılıklarından yararlanmış ve Arap kelimine da çok önem vermiştir. Lehçe farklılıklarından delil getirmiş ve şüirlerden istişhâdda bulunmuştur. Hadis ve mesellerden ise neredeyse hiç yararlanmamıştır.

Bu çalışmanın dilbilimsel tefsîrlerin ilk örnekleri olan Me'âni'l-Kur'ân tarzında özellikle h. İkinci asırdan itibaren kaleme alınan eserler üzerinde çalışma yapacak araştırmacılara bir nebze olsun faydalı olacağı ümidi içerisindeyiz.

106 el-Ahfeş, Me'âni'l-Kur'ân, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), mukaddime, s. 36. Ayrıca bu meseller için bkz., el-Ahfeş, Me'âni'l-Kur'ân, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 764.

107 el-Askerî, Ebû Hilâl, Cemberetü'l-Emsâl, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, Abdulmecid Kadamaş), I. Baskı, 1964, I, 54.

108 el-Ahfeş, Me'âni'l-Kur'ân, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I, 308.

KAYNAKÇA

- El-Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşüî, (ö. 215/830); *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Faiz Faris), II. baskı, Dârü'l-Beşir., Kuveyt, 1981.
- Me'âni'l-Kur'ân*, (I-II), (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), I. baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 2003.
- Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I. baskı., Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1990.
- Kitâbu'l-Kavâfi*, (Thk.: İzzet Hasan), Matbaatü Vizêratü'Sekâfe, Dimeşk, 1970.
- Kitâbu'l-Arûz*, (Thk.: Ahmed Muhammed Abduddayim Abdullah), Mektebetü'z-Zehra, Kahire, 1989.
- Ahmed, Münir Cum'a; *Me'âni'l-Kur'ân fi't-Türâsi'l-Arabî*, (I-II), I. Baskı, Kahire, 1429/2008.
- el-Askerî, Ebû Hilâl; *Cemberetü'l-Emsâl*, (Thk.; Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Abdulmecid Kadamaş), I. Baskı, 1964.
- Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1094/1683); *el-Külliyât*, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1419/1998.
- Bulut, Ali; *Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garîbü'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Alanda Eser Veren Müellifler* (Hicrî İlk Üç Asır)" O.M.Ü.İ.F.D, sayı12 ve 13, yıl- 2001.
- Dayf, Şevkî; *el-Medârisü'n-Nabviyye*, VII. baskı, Dârü'l-Meârif, Kâhire, Trs.
- Dirîn, Dr. Muhammed b.Ammar b.Mes'ûd; *Eserü'l-Ahfeş fi'l-Kıfyyun ve Teessuruhu Bihim*, I.baskı., Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad, 2008,
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahmân b. Ebi'l-Vefâ (ö. 577/1181); *Nüzbetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, III.baskı, (Thk.: İbrâhîm es-Sâmîrâî), Ürdün, 1985.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822); *Me'âni'l-Kur'ân*, III.baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

- Ferezdak, Ebû Firas Hemmam b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (114/732); *Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak*, I. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Mektebetü'l-Medreseti, Beyrût, 1983.
- Ferrid, Fethi Abdülkadir; *Lemebâtu Belagîyye fî Meâni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş el-Evsat*, I. baskı, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, 1983.
- el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin M. b. Yakub (ö. 817/1415); *Basâiru Zevî't-Temyiz fî Latâifî Kitâbi'l-'Azîz*, (Thk: Muhammed Ali en-Neccâr), Meclisu'l-E'lâ li'ş-Şunûni'l-İslâmiyye, Kâhire, 1412.
- el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût (ö. 626/1229); *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb (Mu'cemu'l-Üdebâ)*, I. baskı., (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (ö.681/1282); *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh (ö. 1067/1656), *Kefju'z-Zumûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, (Ter: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- el-Kisâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah (ö. 189/804); *Me'âni'l-Kur'ân*, (Nşr.:İsâ Şehhâteİsâ), DâruKubâ, Kâhire, 1998.
- el-Kıftî, Cemâluddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Yûsuf (ö. 624/1227); *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâbi'n-Nuhât*, I. baskı., (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut, 1986.
- İbn Atiyye, el-Endülüsî, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib (ö. 542/1148); *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, I. Baskı, (Thk: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî (ö. 597/1200); *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, I. Baskı, (Thk: 'Abdurrezâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1422.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (ö. 276/889); *el-Meârif*, IV.Baskı, (Thk., Servet Ukkâşe), Dâru'l-Meârif, Kahire, Trs..
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb İshâk (ö. 380/990); *el-Fihrist*, (Thk.: Rıza-Teceddüd), Trs, Yrs.
- er-Râzî, Fahreddin (ö. 606/1210); *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1420.

- er-Rufeyde, İbrâhîm Abdullâh; *en-Nahv ve Kutubu't-Tefsîr*, III. Baskı, Bingâzî/Libya, 1990.
- es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek;(ö.764/1380), *el-Vâff bi'l-Vefayât*, I. Baskı, (Tahk ve Gözetim.: Ahmedü'l-Arnâvud-T.Mustafa) Daru Ahyâu't-Turâsu'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber (ö. 180/796); *el-Kitâb*, (Thk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1375.
- es-Sirâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullâh (ö. 368/979); *Abbâru'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn*, I. baskı, (Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kâhire, 1955.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505); *el-Müezbir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, Thk.: (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim ve diğerleri), (I-II), III. Baskı, Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire, Trs.
Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nubât, (Thk.: Ebû'l-Fadl İbrâhîm), II. baskı, Dâru'l-Fıkr, 1979.
- Şarafuddîn, Ca'fer; *el-Mevsû'atu'l-Kur'âniyye*, I. Baskı, (Thk: 'Abdulazîz b. Osmân), Dâru't-Takrîbi beyne'l-Mezhebi'l-İslâmiyye, Beyrût, 1420.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. 'Abdullâh (ö. 1250/1834); *Fethu'l-Kadîr*, I. Baskı, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk, 1414.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922); *Câmiu'l-Beyan 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî)1. Baskı, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001.
Câmi' u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, I. Baskı, (Thk: Ahmed Muhammed Şâkir), Muessetü'r-Risâle, Yrs, 1420/2000.
- et-Tayyâr, Müsâid b. Süleymân b. Nâsır; *et-Tefsîru'l-Lügavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyâd, 2000.
- Ebu't-Tayyib el-Lügavî, Abdü'l-Vâhid b. Ali el-Halebî (ö. 351/962); *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, (Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm) Dâru'l-Fıkr'l-Arabiyye, Yrs, Trs.
- Verd, Abdülemir Muhammed Emin; *Menbecü'l-Abfeş el-Evsat fî'd-Dirâseti'n-Nahviyye*, I. baskı., Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, Beyrut; Mektebetü Dâru't-Terbiye, Bağdat, 1975.
- ez-Zebidî, Muhibuddîn Ebû'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1790); *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Turâsu'l-Arabî, Yrs.Trs.

ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk (ö. 337/949); *Mecâlisü'l-Ulemâ*, III.baskı, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1999.

ez-Zehabî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö.748/1374); *Sijyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (I-XXIV) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, Yrs., Trs.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143); *Esâsu'l-Belâğa*, I.baskı, (Thk., Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût. 1998.

ez-Zirikli, Hayruddîn; *el-A'lam Kâmusu Terâcime li-Eşberi'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikân*, (I-VIII), XV. baskı, Dâru'l-İlmi'l-Malâyîn, Beyrut, 2002.

ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 379/989); *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, II. baskı, (Thk.: Muhammed Ebûl-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs.

Yılmaz, Hacı; *Alî b. Mes'ûd b. Mahmud el-Ferğânî'nin el-Müstevfâ fi'n-Nabv Adh Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nabiv Konuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜEBE, Ankara, 2008.